
12

СУДОВО- МЕДИЧНА ТА СУДОВО- ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗИ

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.80>
УДК 616.89-008.442-008.12:340.63

О. А. Козерацька
кандидат медичних наук, доцент
судово-психіатричний експерт,
начальник відділу

*ДУ «Центр психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю»
Міністерства охорони здоров'я України*

СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ЗДАТНОСТІ УСВІДОМЛЮВАТИ ЗНАЧЕННЯ СВОЇХ ДІЙ ТА КЕРУВАТИ НИМИ В ОСІБ, ЯКІ СКОЇЛИ СЕКСУАЛЬНІ ЗЛОЧИНИ

У статті наведені результати наукового дослідження, виконаного в рамках докторської дисертації на тему «Судово-психіатрична оцінка осіб, які скоїли кримінальні правопорушення на сексуальному ґрунті». Дослідження ґрунтується на аналізі суцільної вибірки з підекспертних, які скоїли кримінальні правопорушення на сексуальному підґрунті та знаходилися на судово-психіатричній експертизі в Київському міському центрі судово-психіатричної експертизи з 2000 р. по 2015 р. (протягом 16 років), усього досліджено 287 підекспертних. У статті проведений аналіз наукової літератури, висвітлені дискусійні питання при діагностиці парафілій. Наведено судово-психіатричну модель оцінки здатності усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними в осіб, які скоїли сексуальні злочини

Ключові слова: *судово-психіатрична оцінка, «осудність-обмежена осудність»-«неосудність», сексуальні злочини, розлади сексуального потягу.*

Мета роботи – на основі дослідження клініко-патопсихологічних, соціально-демографічних закономірностей протікання психічних розладів, застосовуючи метод ситуаційного аналізу, розробити критерії судово-психіатричної оцінки, з виділенням групи «обмежено осудних», судово-психіатричну модель оцінки здатності усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними в осіб, які скоїли сексуальні злочини.

Методи дослідження. Для досягнення мети обстеження використовувалися наступні методи: інформаційно-аналітичний, клініко-психопатологічний, соціально-демографічний, експериментально-психологічний, метод ситуаційного аналізу, експертний, статистичний.

Предмет дослідження – психічні та поведінкові розлади у осіб, які скоїли злочини на сексуальному ґрунті.

Актуальність. Серед тяжких злочинів проти особистості особливе місце займають злочини проти статевої недоторканості. Характерною рисою цього виду злочинності є те, що його найнебезпечнішим проявом є насильницькі злочини (зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом). Саме ці злочини часто бувають пов'язані з іншими формами злочинного насильства – вбивствами, нанесенням шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, побоями, катуванням тощо. Потерпілим, крім фізичних ушкоджень, наносяться ще й психологічні травми, які можуть зруйнувати все подальше життя людини [1].

Боротьба із злочинністю, і, зокрема, сексуальною злочинністю, є одним з найважливіших напрямів забезпечення національної безпеки України. Право на сексуальну свободу, право на сексуальну недоторканість, право на недоторканість сексуального життя є похідними від особистих прав людини, а саме права на свободу і особисту недоторканість, недоторканість приватного життя [2]. Громадська небезпека цього виду правопорушень визначається рядом несприятливих тенденцій в її структурі та динаміці, що визначає високу значущість проблеми судово-психіатричної оцінки осіб, які скоїли насильницькі дії проти статевої недоторканості і статевої свободи особистості. У структурі сексуального насильства виявляється зростання агресивності, жорстокості злочинців, зростання числа тяжких зґвалтувань, серійної сексуальної агресії [3].

До останнього часу не розроблено чітких критеріїв судово-психіатричної оцінки психічних розладів у осіб, які скоїли сексуальні правопорушення, зокрема критеріїв «обмеженої осудності».

Результати та їх обговорення. З метою визначення взаємозв'язку між ступенем порушення можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними та вирішенням експертних питань, усі спостереження були розподілені на 2 групи порівняння: 1 група – 198 спостережень: підекспертні, визнані «осудними»; 2 група – 13 спостережень: підекспертні, визнані «неосудними»; 3 група – «обмежено осудних» – 75 спостережень. Ця група – в основному (73 спостереження) була сформована штучно з 1-ої групи – «осудних», виходячи з концепції «обмеженої осудності».

Концепція обмеженої осудності базується на системному підході до поняття «обмежена осудність», який розроблявся в українській судовій психіатрії В. Б. Первомайським, та методологічній позиції «особистість»

діяльність» Ф. В. Кондратьєва [4, 5]. Діагностика парафілій, визначення їх форм та типів проводилося згідно критеріїв діагностики МКХ-10, а також дефініцій, прийнятих у вітчизняній психіатрії [6, 7].

Експертна оцінка непсихотичних психічних розладів залежить від ступеня вираженості таких розладів, у поєднанні з наявністю чи відсутністю інших клінічних, соціальних, ситуаційних факторів і вимагає урахування сукупності чинників в межах «актуального психічного стану» особи на період суспільно небезпечного діяння і на період судово-психіатричної експертизи.

При цьому слід зазначити, що складною є експертна оцінка тих випадків, коли розлади сексуального потягу виникли при розладах особистості (психопатях) або є самостійним видом психічної патології. У цих випадках необхідною є як психіатрична оцінка стану особи, так і аналіз власно сексуальних порушень, що вимагає комплексної експертизи за участю психіатра і сексопатолога. При цьому основна увага приділяється синдромологічній картині самих розладів сексуального потягу [8].

Як відомо, парафіліями визнаються зміни сексуального потягу, якщо вони включають «незвичайні предмети чи вчинки» і/або «якщо індивід поступає у відповідності з цими потягами або відчуває значний дистрес через них» [9]. Введення в психіатрію терміну «парафілія» було обумовлене необхідністю акцентувати увагу на медичних аспектах девіантного сексуального потягу на протигагу моральній оцінці, яку несли в собі поняття «збочення», «відхилення», «перверсія» тощо, оскільки будь-яка класифікація парафілій віддзеркалює пануючі в суспільстві уявлення про нормальну сексуальну поведінку і сексуальну поведінку, що відхиляється [10]. У Діагностичному і статистичному керівництві по психічним захворюванням (DSM-IV, 1994) загальними для всіх парафілій є два критерії [11]: А) Існування протягом не менше 6 місяців інтенсивних сексуально збуджуючих фантазій, сексуальних потягів або поведінки, що періодично повторюються; Б) Фантазія, сексуальні потяги або поведінка викликають клінічно значущий дистрес або порушення у соціальній, професійній або інших важливих галузях функціонування. В даному визначенні підкреслюється важливість обох клінічних компонентів парафілій – ідеаторного і поведінкового.

Невизначеність, дискусійність, суперечливість наукових поглядів щодо поняття «парафілія», «збочення», «відхилення», «перверсія» тощо, неможливість та суб'єктивність окремого урахування проявів цих феноменів окремо від наявного психічного розладу (або поряд з ним), неможливість співставлення цих феноменів зі здатністю особи усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними не дають можливості науково обґрунтованого окремого виділення (в експертних висновках) та окремого урахування цих понять щодо здатності особи усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. З цієї причини експертне значення має психічний стан особи, актуальний на момент здійснення протиправного діяння.

Безпосередня реалізація високої агресивності в осіб з патологією сексуального потягу протікає на рівні потреби – як реалізація потягу, що припускає агресивний спосіб задоволення статевої потреби. Реалізація потреби полегшується відсутністю особистісних структур, здатних здійснювати бар'єрний вплив по відношенню до патологічного потягу. Навпаки,

самоприйняття патологічного потягу викликає певне і ціннісне відношення до сексуальної агресії, що також сприяє здійсненню злочинних дій [12].

Як відомо, характерною особливістю агресивних злочинців, що вчиняють особи з психічними аномаліями, на відміну від психічно здорових, є недостатність регуляторного впливу на поведінку системи цінностей, здатних долати диспозиційну, ситуативну і потребнісну логіку поведінки. З цим пов'язана й інша їх особливість: більший вплив, ніж у здорових осіб, ситуативних чинників на формування мотивації кримінальної агресії. Для осіб з психічними аномаліями більш характерні безпосередні форми реагування на незначні ситуаційні впливи. Навіть при невисокій їх особистісній агресивності несформованість ціннісних регуляторних механізмів легко виявляється в агресивній поведінці під впливом різних чинників.

Тому вирішення експертного питання щодо істотного впливу наявних у підекспертного психічних розладів неспсихотичного рівня на його здатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними під час скоєння злочину (тобто питання про обмежену осудність), потребує, по-перше, ієрархічно пов'язаного розподілення сукупності критеріїв, що є необхідними для використання; по-друге – певного алгоритму експертних дій щодо пошуку, виділення, дослідження та узагальнення таких критеріїв в наданих на експертизу об'єктах дослідження, за допомогою яких буде можливо доказово обґрунтувати відповідний експертний висновок.

Сукупність експертних критеріїв щодо обмеженої осудності у осіб, які скоїли кримінальні сексуальні правопорушення, та їх ієрархічне розподілення представлено в табл. 1

Таблиця 1

ОБМЕЖЕНА ОСУДНІСТЬ	<p>Загальні (нормативно правові) критерії</p> <p>1. Наявність в особи психічного розладу неспсихотичного рівня (такого, що не сягає рівня тяжкого психічного розладу відповідно зі ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу») на період скоєння суспільно небезпечного діяння.</p> <p>2. Наявність в особи психічного розладу неспсихотичного рівня у зв'язку з чим особа «під час вчинення злочину... не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними» (ст. 20 КК України).</p>
	<p>Спеціальні (клініко-соціальні) критерії</p> <p>1. Клінічні характеристики – статичні та динамічні характеристики психічного розладу як на період юридично значущої події (період скоєння злочину), так і на інші періоди, що стосуються виникнення, розвитку та плину наявного психічного розладу.</p> <p>2. Соціальні характеристики – рівень мікросоціальної та соціальної адаптації.</p> <p>3. Особистісні характеристики (розглядаються як клінічна складова спеціальних критеріїв при наявності або формуванні розладу особистості або як особистісна складова при наявності іншого психічного розладу).</p> <p>4. Коморбідні стани (якщо такі є), включаючи стани залежності.</p>
	<p>Індивідуальні (індивідуально-ситуаційні) критерії</p> <p>Критерії, що висвітлюють взаємодію, взаємовплив психічного розладу та суспільно небезпечного діяння, відбитки психічного розладу (сфер психічної діяльності, що змінені, порушені) на етапах мотивування, планування, підготовки, вчинення злочину, прогнозування, використання його результатів, оцінювання наслідків тощо суспільно небезпечного діяння.</p>

За результатами аналізу можемо навести схему судово-психіатричної моделі оцінки здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними в осіб, які скоїли сексуальні злочини (рис.1)

Рис.1

Таким чином, запропонована судово-психіатрична модель оцінки здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними в осіб, які скоїли сексуальні злочини, ієрархічна структура критеріїв «обмеженої осудності» буде сприяти стандартизації експертної оцінки нешизофренних психічних розладів у осіб, які скоїли кримінальні правопорушення на сексуальному ґрунті та забезпеченню певного алгоритму дослідження психічного стану особи з відповідними психічними розладами, що скоїла суспільно-небезпечне діяння.

Перелік посилань

1. Жижя А. О. Аналіз злочинів проти статевої свободи та недоторканості особи. *Держава та регіони. Сер. Право.* 2011. Вип. 2. С. 98–100.

References

1. Zhyzha A.O. (2011). Analiz zlochyniv proty statevoi svobody ta nedotorkannosti osoby. [Analysis of crimes against sexual freedom and inviolability of a person.] *Derzhava ta rehiony. Ser. Pravo, Vyp.2 S.98-100*

2. Стетюха М. П. Сексуальные права человека: новый взгляд современного общества на регуляцию сексуального поведения. *История, философия, политика и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2013. № 9. С. 189–192.
2. Stetiukha M.P. (2013). Sekcualnye prava cheloveka: novyi vzgliad sovremennogo obshchestva na reguliatsiu seksualnogo povedeniia. [Human sexual rights: a new view of modern society on the regulation of sexual behavior.] *Istoriia, filosofii, politika i iuridicheskoe nauki, kulturologiia i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*. No 9. pp. 189–192.
3. Михайлова О. Ю. Криминальная сексуальная агрессия: теоретико-методологический подход. Ростов на Дону, 2000. 146 с.
3. Mikhailova O.Iu. (2000). Kriminalnaia seksualnaia agressiia: teoretiko-metodologicheskii podkhod. [Criminal sexual aggression: a theoretical and methodological approach.] Rostov-na-Donu, 146 p.
4. Первомайский В. Б., Илейко В. Р. Системный подход к понятию ограниченная вменяемость. *Судебная и социальная психиатрия 90-х годов: материалы междунар. конф.* Київ, 1994. Т. 1. С. 90–91.
4. Pervomaiskii V.B., Ileiko V.R. (1994). Sistemnyi podkhod k poniatiiu ogranichennaia vmeniaemost. [System approach to the concept of limited responsibility] *Sudebnaia i sotsialnaia psikhiiatriia 90-hk godov: materialy mezhdunar. konf.* Kiev, T. 1. pp. 90–91.
5. Кондратьев Ф. В. Методологические аспекты проблемы ограниченной вменяемости. *Ограниченная вменяемость: сб. науч. тр.* Москва, 1996. С. 18–28.
5. Kondratev F.V. (1996). Metodologicheskie aspekty problem ogranichenoi vmeniaemosti. [Methodological aspects of the problem of limited responsibility.] *Ogranichenaia vmeniaemost: sb. nauch. tr.* Moskva, pp. 18–28.
6. Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Классификация психических и поведенческих расстройств: клинические описания и указания по диагностике. Киев, 1999. 270 с.
6. Mezhdunarodnaia klassifikatsiia boleznei [International Classification of Diseases] (10-y peresmotr). Klassifikatsiia psikhicheskikh i povedencheskikh rasstroistv: klinicheskie opicaniia i ukazaniia po diagnostike. [Classification of mental and behavioral disorders: clinical descriptions and instructions for diagnosis.] Kiev, 1999. 270 p.
7. Spaans M., Barendregt M., Haan B. [et al.]. Diagnosis of antisocial personality disorder and criminal responsibility. *Int. J. Law Psychiatry*. 2011. Vol. 34, № 5. P. 374–378.
7. Spaans M., Barendregt M., Haan B. [et al.]. (2011). Diagnosis of antisocial personality disorder and criminal responsibility. *Int. J. Law Psychiatry*, Vol. 34, No 5. pp. 374–378.
8. Porter S., Woodworth M., Earle J. [et al.]. Characteristics of sexual homicides committed by psychopathic and nonpsychopathic offenders. *Law Hum. Behav.* 2003. Vol. 27, № 5. P. 459–470.
8. Porter S., Woodworth M., Earle J. [et al.]. (2003). Characteristics of sexual homicides committed by psychopathic and nonpsychopathic offenders. *Law Hum. Behav.* Vol. 27, No 5. pp. 459–470.
9. Ciardha C. O., Ward T. Theories of cognitive distortions in sexual offending: what the current research tells us. *Trauma. Violence Abuse*. 2013. Vol. 14, № 1. P. 5–21.
9. Ciardha C. O., Ward T. (2013). Theories of cognitive distortions in sexual offending: what the current research tells us. *Trauma. Violence Abuse*. Vol. 14, No 1. p.p.5–21.

10. Mihailides S., Devilly G. J., Ward T. Implicit cognitive distortions and sexual offending *Sex. Abuse*. 2004. Vol. 16, № 4. P. 333–350.

10. Mihailides S., Devilly G. J., Ward T. (2004). Implicit cognitive distortions and sexual offending *Sex. Abuse*. 2004. Vol. 16, No 4. pp. 333–350.

11. Barnett G. D. Mann R. E. Cognition, empathy, and sexual offending. *Trauma. Violence Abuse*. 2013. Vol. 14, № 1. P. 22–33.

11. Barnett G. D. Mann R. E. (2013). Cognition, empathy, and sexual offending. *Trauma. Violence Abuse*. 2013. Vol. 14, No 1. pp. 22–33.

СУДЕБНО-ПСИХИАТРИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ СПОСОБНОСТИ ОСОЗНАВАТЬ ЗНАЧЕНИЕ СВОИХ ДЕЙСТВИЙ И РУКОВОДИТЬ ИМИ У ЛИЦ, КОТОРЫЕ СОВЕРШИЛИ СЕКСУАЛЬНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Е. А. Козерацкая

В статье приведены результаты научного исследования, проведенного в рамках докторской диссертации «Судебно-психиатрическая оценка лиц, совершивших сексуальные преступления». Автором проанализировано 287 случаев судебно-психиатрических экспертиз лиц, совершивших сексуальные преступления, и которые прошли судебно-психиатрическую экспертизу в Киевском городском Центре судебно-психиатрической экспертизы с 2000 по 2015 год (16 лет). В результате исследования выявлены критерии «ограниченной вменяемости» для лиц, совершивших сексуальные преступления, предложена судебно-психиатрическая модель оценки способности осознавать свои действия и руководить ими у лиц, которые совершили сексуальные преступления.

Ключевые слова: судебно-психиатрическая экспертиза, вменяемость, ограниченная вменяемость, невменяемость, сексуальные преступления.

THE MODEL OF FORENSIC PSYCHIATRIC EVALUATION OF ABILITY TO REALIZE THE SIGNIFICANCE OF THEIR ACTIONS AND GOVERNE THEM BY PERSONS WHO HAVE COMMITTED SEXUAL OFFENSES

O. Kozeratska

The article gives the results of scientific research conducted within the framework of the doctoral thesis 'Forensic psychiatric evaluation of persons who have committed sexual criminal offenses'. For the purposes of the study the author analyzed 287 cases of forensic psychiatric examinations regarding the subject, who committed the sexual offense and were at the forensic psychiatric examination in Kiev city center forensic psychiatric examination in 2000 to 2015 (16 years old). The study revealed the criteria of «limited responsibility» for the perpetrators of sexual crimes, offered a forensic psychiatric assessment model for ability to understand their actions and to govern them in individuals who have committed sexual offenses.

Key words: forensic psychiatric examination, responsibility – limited responsibility – irresponsibility, sexual offenses.